

УДК [378.2:631.5.9]:167(477)«17»

ПЕРШІ РОСІЙСЬКІ ВЧЕНІ АГРОНОМИ І СТАНОВЛЕННЯ ДОСЛІДНИЦТВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

ВЕРГУНОВ В.А.
(ДНСГБ УААН)

Перш ніж розглянути все зроблене видатними особистостями в XIX столітті, коли відбулося максимальне поєднання вітчизняної агрономії та її складової – тваринництва з усім прогресивним із Франції [1, 2], треба загально зупинитися на тому, що відбулось у XVIII столітті. Багато радянських істориків галузі називали це століття застоєм у розвитку агрономії (дослідництва). Хоча землеробство й тваринництво перебували на низькому рівні, загальна техніка сільського господарства в цьому столітті підвищилася завдяки використанню окремих металевих знарядь праці. Натуралісти того часу накопичували фактичний матеріал, отриманий у результаті спостережень, але не змогли його систематизувати й науково обґрунтувати сутність природних явищ. У розумах вчених витав віталізм, або принцип сталості й незмінності видів рослин і тварин. Незважаючи на заперечення можливості наукового пізнання, у цей час зародилася в російській імперії агрономічна думка, що дала своїх творців і розкрила національні особливості ведення сільського господарства. Серед творців на першому місці, безумовно, стоїть основоположник вітчизняної науки Михайло Васильович Ломоносов (1711–1765). Його багатогранна творча діяльність залишається еталоном для будь-якого вітчизняного дослідника. Ломоносову були не чужі проблеми вивчення сільського господарства. Так, у 1753 році він, задовго до Пристлі, у своїй праці «Слово о влиянии воздушных, от электрической силы происходящих» вказав, що «живлення рослин доставляє повітря, яке черпається листками», а в 1763 році в праці «Первые основания металлургии, или рудных дел» висловився про некореневе живлення рослин. Саме цей висновок, більш ніж через сто років, експериментально довів Буссенго. В 1765 році з ініціативи М.В. Ломоносова створюється перша вітчизняна галузева організаційна наукова структура – «клас землеробства» при Російській Академії

наук. Та й основні завдання для творчого об'єднання прогресивних особистостей у вигляді Вільного Економічного Товариства були сформульовані цим видатним ученим. Завдяки М.В. Ломоносову в Росії започатковане лабораторне вивчення органічної речовини ґрунту й широко використовується точний хімічний аналіз. У 1747 році він переклав на російську мову три частини книг «Лифляндська економія». У другій частині цієї популярної німецької енциклопедії сільськогосподарсь-

М.В. Ломоносов

ких знань розглянуті питання землеробства або агрономії, а в третій - скотарства, птахівництва й бджільництва.

У другій половині XVIII ст. намітилися зрушення в механізації окремих виробничих процесів. Так, уперше була застосована сівалка. Активно почали займатися вирощуванням багаторічних трав.

Чимало зробив для популяризації травосіяння й особливо для потреб розвитку тваринництва Василь Андрійович Левшин (1746-1826). Його скоріше варто віднести до категорії сільських господарів, які розуміли, що вирішення кормового питання через польове травосіяння дозволить не тільки підвищити продуктивність тваринництва, але й збільшити кількість ґною, необхідно для вирощування рослин. Хоча засновником польового травосіяння в Росії з 1792 року вважають громадського

діяча й одного із засновників Московського товариства сільського господарства Дмитра Марковича Полторацького (1760-1818).

Піонером конюшиносіяння у виробничих умовах імперії став інший відомий практик Іван Іванович Самарин (1774-1847).

До кінця століття завдяки Д.П. Шелехову виникає теорія плодозміни, що, безумовно, було кроком уперед у порівнянні з трьохполкою. Росія перейшла на плодозмінну систему землеробства, де чистий пар замінювався запровадженням просапних культур (коренеплодів і конюшини) на початку XIX століття - раніше, ніж, наприклад, Франція або Німеччина. Невипадково в імперії почали обробляти цукровий буряк для одержання цукру в заводських умовах наприкінці XVIII ст. Тому в країні вже налічувалося досить багато господарств, що досягли високих для свого часу показників.

Характерна риса цього століття для розвитку агрономії полягала в тому, що **все нове впроваджувалося винятково в порядку приватної ініціативи, а не як результат діяльності спеціальних наукових установ.** Їх не було як у Росії, так і у Франції, а також в інших країнах світу.

У багатьох монографічних і навчальних виданнях доводиться, що дослідництво в Росії починається з «государевого» дослідного господарства Ізмайлівське під Москвою. Наступною стала дослідна ділянка й ботанічний сад одного з основоположників російської агрономії А.Т. Болотова, створених у другій половині XVIII ст. Далі, з 1797 року, при практичній школі землеробства поблизу Петербурга відкривається дослідна ділянка «для утвердження на дослідах показників великого землеробства». Окремо стоять два знаменитих ботанічних сади, створені завдяки особистій ініціативі й на власні кошти відомими представниками аристократії, а також меценатами П.А. Демидовим і А.К. Разумовським. Відповідно до каталогу, що виданий П.А. Демидовим у 1786 році, в його саду росло 4363 види рослин, не рахуючи рослин з південних країн у восьми стаціонарних теплицях. Вражав уяву відвідувачів і ботанічний сад Разумовського, що нараховував 12 тис. видів рослин і, особ-

ливо, оранжереї довжиною 1300 метрів.

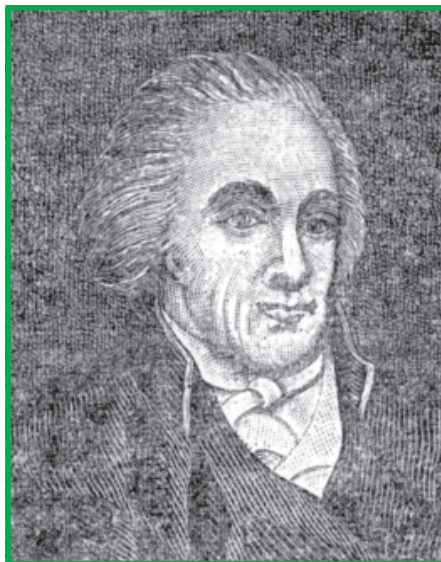
Не слід забувати про благі «діяння» на ниві сільського господарства царя Петра I. Для координації всіх зусиль у 1719 році ним була заснована так звана Камер-колегія. Петро I багато зробив для поширення в імперії нових сільськогосподарських знань із-за кордону. З його ініціативи було переведено з німецької мови тритомне видання Гохберга за назвою «Георгіка куриоза» (1716). У Росії воно вийшло після смерті царя в дев'яти книгах під назвою «Флорінова економія» в 1738 році. Чотири книги були присвячені питанням землеробства, городництва й садівництва, скотарства й птахівництва, шовківництва, бджільництва й рибицтва. «Флорінова економія» перевидавалася протягом XVIII століття чотири рази - в 1760, 1775, 1785 і 1796 роках.

Із видатних російських агрономів, які сформувалися й творили в XVIII в., у першу чергу, варто назвати Андрія Тимофійовича Болотова (1738-1833). Його творча спадщина нараховує більше 300 статей. А.Т. Болотов - автор першого керівництва російською мовою по морфології й систематиці рослин, прихильник так званого біологічного землеробства з урахуванням періодичного відпочинку полів і застосування гною. Серію оригінальних статей учений присвятив питанням бджільництва.

До піонерів російської агрономічної думки другої половини XVIII ст. варто віднести першого вітчизняного професора натуральної історії (зоології, ботаніки, мінералогії) і землеробства Матвія Івановича Афоніна (1739-1810). Працюючи в Московському університеті, він не тільки заклав основи вітчизняної галузевої вищої освіти, але й багато зробив для розвитку теорії агрономії або, як тоді говорили, землеробства. Особливо цінними були його праці з удосконалювання технологій вирощування культур.

Значну роль для становлення вітчизняного дослідництва в агрономії й зоотехнії, включаючи й українські землі, відіграв учень М. І. Афоніна професор землеробства Михайло Іванович (Георгійович) Ліванов (1751-1860). Багато цінного для розвитку знань про рослини й тварин він описав у своїй знаменитій праці «Наставление к умозрительному и делопроизводному земледелию» (1786). У 1794 році вийшла його друга книга «Руководство к разведению и поправлению домашнего скота», а в 1799 році, у Миколаєві, побачила світло й третя - «О земледелии, скотоводстве и птицеводстве».

Практично енциклопедію сільського господарства XVIII століття підготував професор Іван Михайлович Комов (1750-1792) у вигляді авторської книги «О земледелии». У ній вчений чітко порушив питання про необхідність розвитку сільськогосподарського виробництва в поєднанні рослинництва з тваринництвом і з урахуванням особливостей того або іншого району. Або, як зараз говорять, заклав основи спеціалізації агропромислового виробництва. Пропонуючи поєднання рослинництва й тваринництва, вчений писав: «...головним способом для вдосконалення землеробства є скотарство... чим більше худоби, тим більше гною й хліба буде». Для цих цілей він пропонував розширювати посівні площі під кормовими рослинами. За Комовим - світовий пріоритет у

А.Т. Болотов

відкритті перехресного запилення рослин за допомогою бджіл й інших рослин, який він описав у спеціальній праці, що вийшла в 1788 році, або за п'ять років до появи праці німецького вченого Шпренгеля.

Роблячи загальні висновки щодо рівня розвитку вітчизняної агрономії й

тваринництва в XVIII столітті, варто взяти до уваги висновки, зроблені у двох, без перебільшення, видатних докторських дисертаційних дослідженнях І. Ф. Копила [3] і Н. І. Пшеничного [4]. Об'єднавши їх, можна стверджувати, що:

1. У XVII – XVIII століттях сільське господарство в Росії розвивалося самобутнім шляхом з обмеженим залученням досвіду закордонних країн, у першу чергу Німеччини й Англії;

2. Поняття «сільське господарство» у цей період, ймовірно, мало на увазі як землеробство й містило в собі агрономію й тваринництво як єдине ціле;

3. Найдавнішими дослідними установами на території Російської імперії й навіть у світі варто вважати Аптекарські городи, що почали виникати після організації в 1620 році Аптекарського наказу. Першим на російських землях був «царьов огород» у с. Ізмайлово під Москвою, створений царем Олексієм Михайловичем (1629-1676). На українських землях перший такий город був відкритий у м.Лубнах (Полтавщина), одночасно із заснуванням там першої «Полевої аптеки для Малоросії» указом царя від 14 серпня 1721 року. Спроби механічного перенесення іноземного досвіду переважно не давали миттєвих результатів. Так, на початку XIX століття великий резонанс в імперії мав «досвід» графа Ростопчина у його підмосковному маєтку Воронovo. Граф завіз усе іноземне - від насіння до машин, які надто швидко прийшли в непридатність, а насіння не зійшло. Маючи величезні збитки, граф заклав справу й описав усі свої халепи в книзі «Плуг и соха» з наполегливими настановами застосовувати все вітчизняне, а не закордонне.

Для розвитку вітчизняної агрономії й тваринництва XIX ст. стало новою віхою завдяки державній зацікавленості в їхньому науковому наповненні й головне - значному збільшенню зацікавлених з різних прошарків суспільства займатися новими відкриттями для потреб вітчизняного сільського господарства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вергунов В.А. Роль эволюции отечественной научно-образовательной агрономии XVIII - XIX вв. для становления государственного опытного хозяйства в животноводстве / В. А. Вергунов // Ветеринарна медицина : міжвід. темат. наук. зб. - X, 2008. - Вип. 91. - С. 95-105.
 2. Вергунов В.А. Франция і французи в історії становлення й розвитку вітчизняної науково-освітньої агрономії та її складових (XVII - початок XX ст.) / В.А. Вергунов // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. - Луганськ, 2008. - № 11 (29). - С. 32-39.
 3. Копыл И.Ф. Русская агрономия XVII века: автореф. дис. ... докт. с.-х. наук.-М., 1949.-26с.
 4. Пшеничный Н.И. Сельскохозяйственное опытное дело в России и на Украине от его зарождения до Великой Октябрьской социалистической революции: автореф. дис. ... докт. с.-х. наук. — К., 1964. — 59 с.